

Zingende hippies in Knossos

De Victoriaanse visie van Arthur Evans op Kreta

Op 23 maart 1900 stak een groep van 31 werklieden de eerste spade in de grond op de Kefalaheuvel te Kreta. Binnen een week bleek dat de Britse archeoloog Arthur Evans geschiedenis zou schrijven: meter voor meter kwam het 'Paleis van Minos' aan de oppervlakte. Beroemder nog dan de vondst zelf werd zijn Victoriaanse reconstructie van de Minoïsche cultuur, die zou worden bewonderd, beschimpd en geparodieerd.

Arthur Evans (1851-1941) had een klassieke opvoeding genoten, in Oxford geschiedenis gestudeerd en bijgevolg de Ilias en de Odyssee vrijwel uit zijn hoofd geleerd. Zijn eerste archeologische ervaringen deed hij op in 1872 in Trier, waar de Romeinse graven werden geplunderd door schatzoekers. In de negentiende eeuw waren archeologische vindplaatsen vaak vrij toegankelijk voor wie er zin in en geld voor had; ook Evans huurde gravers en deed enthousiast mee aan het grafoven. Archeologie werd pas laat in de negentiende eeuw een aan regels gebonden wetenschap. Een beroemde vindplaats als Pompeï was al in de achttiende eeuw ontdekt, maar nu werden dergelijke opgravingen voor het eerst wetenschappelijk benaderd, dat wil zeggen: geordend, gedateerd en aan beschavingen verbonden. Daarvoor waren nog veel oude voorwerpen in chaotische particuliere verzamelingen terechtgekomen of lukraak weggegeven. Zo zijn veel schatten uit Pompeï en Rome spoorloos verdwenen, om nog maar te zwijgen over onherstelbaar beschadigde vindplaatsen. In 1884 werd Evans conservator van het Ashmolean Museum in Oxford. Gegrepen door de nieuwe onderzoeksgebieden van zijn tijd, de prehistorie en de Griekse oudheid, was hij vast van plan deze in het museum een belangrijke plaats te geven.

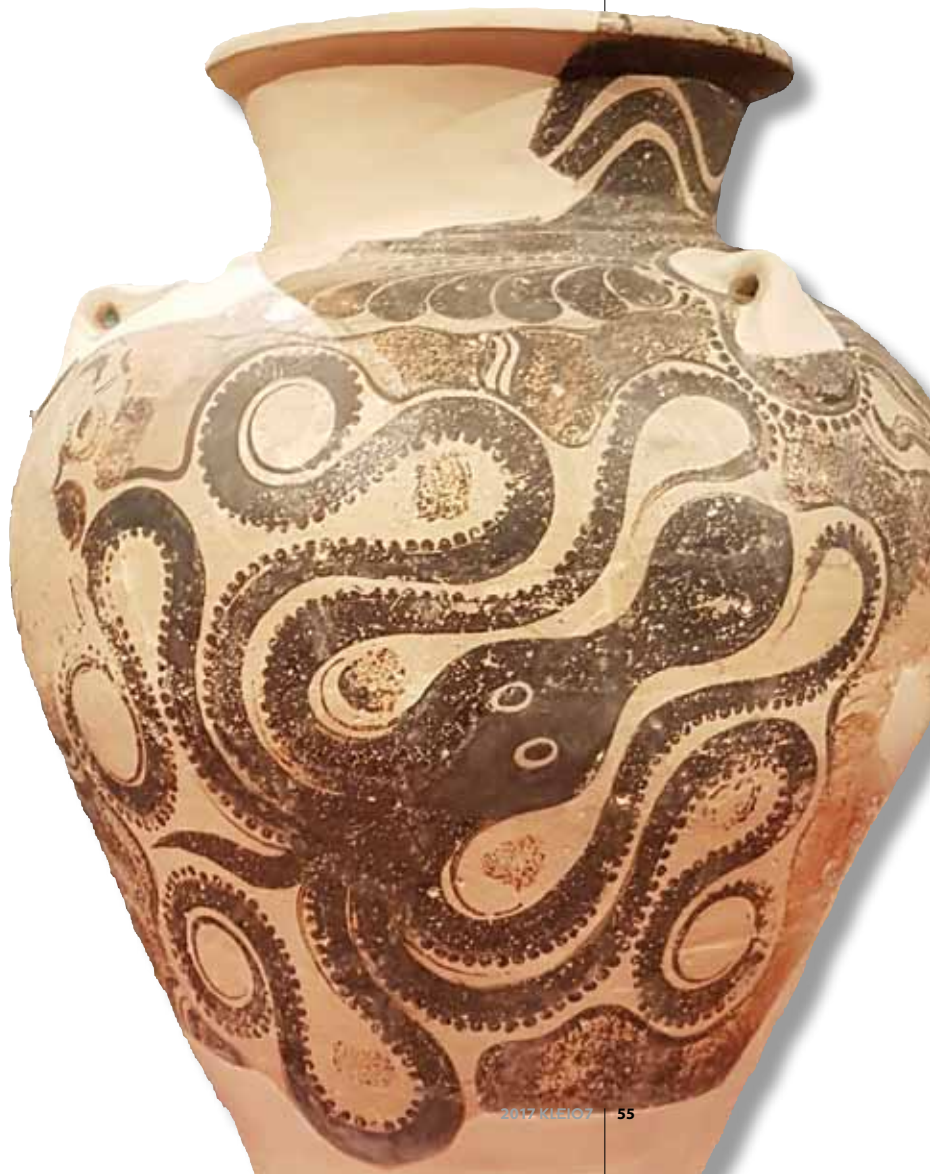
Legendarische Schliemann

Volgens Evans' eigen relaas kwam hij in 1883 en 1893 in Athene in contact met Myceense vondsten, opgegraven door Heinrich Schliemann. In deze periode werd algemeen aangenomen dat in de Myceense beschaving het schrift onbekend was. Evans herkende echter schrifttekens op Myceense vazen en zegelstenen. In de winkeltjes van oudhedenhandelaars in Athene vond hij zegelstenen, gegraveerd met hiërogliefen, die van Kreta afkomstig waren. Tijdens een bezoek aan het eiland in 1894 ontmoette hij de overheidstolk Minos Kalokairinos die een collectie 'Myceense' voorwerpen afkomstig van de Kefalaheuvel had verzameld. Verspreid over Kreta werden grote

aantallen gegraveerde halfedelstenen gevonden die Evans als Myceens herkende. De lokale vrouwen gebruikten ze als 'melkstenen': ze hingen ze in de periode waarin ze hun kinderen zoogden om de hals om het zog te bevorderen. Het kostte Evans grote moeite om de stenen van de vrouwen los te krijgen. Toen hij een kleitablet in handen kreeg met een tekenschrift dat op Kreta gevonden was, besloot hij zelf te gaan graven naar het oude Knossos. Na de vondst van scherven en muurresten situeerde hij deze op de Kefalaheuvel. ▶

Nicole van der Steen
is redacteur van Kleio.

Minoïsche vaas met octopusmotief.
Gevonden in Knossos en nu te zien in het Ashmolean Museum in Oxford, Groot-Brittannië. Foto: Wikimedia Commons Gts-gt

I De Minotaurus was een wezen met een stierenhoofd en een mannenlichaam, geboren uit de gemeenschap van Minos' vrouw Pasiphaë met de witte stier die door Poseidon aan Minos was geschonken. Hij leefde in een labyrint onder het paleis en verslond daar elke negen jaar veertien Atheense jongeren, tot de Atheense prins Theseus hem doodde en met Minos' dochter Ariadne vluchtte.

Schliemanns ontdekking van het 'Homerische' Troje en Mycene had een letterlijke interpretatie van antieke berichten over verdwenen steden aannemelijk gemaakt. Toen Evans aan zijn opgraving begon, was Schliemann al een legende en hadden de mannen elkaar ontmoet. Evans had hetzelfde uitgangspunt: hij wilde aantonen dat de mythe over koning Minos, die in Knossos de Minotaurus gevangen hield, gebaseerd was op een ware geschiedenis die zich rond 1400 v.Chr. had afgespeeld.¹ Dit was de Griekse bronstijd vóór de 'donkere eeuwen' waarin met de Myceense beschaving ook het schrift verdween.

Schliemann had zelf, als laatste wapenfeit, Knossos willen opgraven maar overleed in 1890 na vruchteloze pogingen de vermoedelijke locatie te kopen. Intussen had Minos Kalokairinos toestemming gekregen om de Kefalaheuvel, die in feite

uiteindelijk een groot deel van zijn vermogen en dat van zijn vader spenderen aan deze opgraving. Onervaren met het opgraven van zo'n groot en belangrijk terrein, maar vastbesloten zich de blunders van Schliemann (die Troje onherstelbaar had verminkt) te besparen, koos hij ervaren medewerkers. Zowel hijzelf als Duncan Mackenzie, die de opgravingen leidde, hielden een dagboek bij waarin de verschillen in toon en interpretatie opvallen. Waar Mackenzie neutraal de vondsten registreerde, was Evans vanaf de eerste dag bezig met het construeren van zijn Minoïsche paleis. De vondsten waren nog niet boven de grond of ze droegen al namen die pasten in Evans' ideaalbeeld. Hij liet zich daarbij zichtbaar meeslepen door zijn kennis van Schliemanns Mycene en de Griekse mythologie.

Vrijwel onmiddellijk vond Evans wat hij zocht: kleitabletten met twee versies van het 'Myceense' schrift (het Lineair A en Lineair B). De tabletten waren op natuurlijke wijze gebakken in de brand die het jongste paleis scheen te hebben verwoest. Onbegrijpelijk in het licht van de huidige archeologie is dat Evans nauwelijks registreerde in welke laag van de opgraving hij zijn vondsten deed. Gefixeerd op de mythische koning Minos heeft hij zich pas laat gerealiseerd dat de plaats zeer lang bewoond is geweest. Terwijl het nu gebruikelijk is verschillende lagen deels intact te houden als referentiepunt, concentreerde Evans zich op de laatste periode van bewoning en vernietigde hij tijdens zijn reconstructies waardevolle informatie. Opmerkelijk is ook dat vondsten uit latere periodes (Grieks, Romeins en vroegchristelijk) als

'Schliemanns ontdekking van het 'Homerische' Troje en Mycene had een letterlijke interpretatie van antieke berichten over verdwenen steden aannemelijk gemaakt'

al eeuwen werd aangewezen als de plaats waar Knossos had gelegen, te onderzoeken. Kalokairinos vond daar in 1879 ondergrondse ruimtes en enorme voorraadkruiken die hij aanduidde als onderdeel van 'het paleis van koning Minos'. Hij onderbrak zijn werk na een officiële waarschuwing dat zijn vondsten naar Constantinopel zouden worden afgevoerd (Kreta viel destijds onder Turks gezag). Veel later zou Kalokairinos vergeefs proberen zijn plaats in Evans' succesverhaal op te eisen.

Myceens schrift

Evans ging na deze eerste vondsten waarschijnlijk doelbewust op weg. Hij had zich voorgenomen te bewijzen dat de Myceners het schrift wél kenden en zelfs in twee varianten. In lezingen gaf hij op grond van verfijnde zegelringen met religieuze motieven alvast een interpretatie van de vroege Kretenzische beschaving – origineel, onafhankelijk, typisch Europees, zelfs prechristelijk – die duidelijk geïnspireerd was door de strijd tegen de Ottomaanse overheersing. In de laatste jaren van de negentiende eeuw werd Kreta geteisterd door een uiterst gewelddadige burgeroorlog tussen moslims en christenen. Evans kon pas in 1898 terugkeren en zijn plannen voor de opgraving voortzetten. Na de vereniging van Kreta met Griekenland en het vertrek van de laatste Turkse troepen werden regels vastgelegd voor het behoud van archeologische vondsten voor Kreta. Regels die Evans, gewend om zijn vondsten als persoonlijk eigendom te zien, regelmatig zou trachten te ontduiken. Na jaren van onderhandelingen met de eigenaars kocht hij de gehele Kefalaheuvel. Hij zou

Fresco van de 'Lelieprins'. Gereconstrueerd onder leiding van Arthur Evans. Volgens de Britse archeoloog zou het priester-koning Minos zelf voorstellen. Knossos, Kreta. Foto: Nicole van der Steen.

irrelevant opzij werden geschoven. Evans wilde de buitengrenzen van het jongste paleis uit de bronstijd bepalen en graven tot het vloerniveau hiervan. De vroegste bewoning bleek echter terug te gaan tot een neolithische nederzetting uit ongeveer 6000 voor Christus.

In de eerste weken kwamen vazen, muurresten en delen van fresco's aan de oppervlakte. Als eerste werd het fresco gevonden dat Evans onmiddellijk voor Minos' dochter Ariadne aanzag, maar dat later als een mannelijke deelnemer aan een processie werd herkend: de Bekerdrager. Van dit processiefresco werden de voeten van verschillende mannen en vrouwen gevonden. Opvallend was dat dezelfde kleurstoffen waren gebruikt als bij Egyptische muurschilderingen. Net als bij deze wees een roodbruine huidskleur op mannen, een lichte op vrouwen. Evans zag duidelijke parallellen met Egyptische afbeeldingen. Een extra aanwijzing voor het vroege contact tussen Egypte en Kreta, dat al bekend was uit Egyptische bronnen. De unieke stijl werd door Evans 'Minoïsch' genoemd. Later beweerde hij dat de Egyptische beschaving door die van Kreta was beïnvloed, in plaats van andersom.

De stenen troon die in de Troonzaal werd aangetroffen, heette eerst 'Ariadnes troon' en werd later 'de troon van koning Minos'. Naast de troon werd een fragment van een fresco aangetroffen dat op een poot van een griffioen leek. Evans liet de gehele ruimte reconstrueren met vier griffioenen op de wanden. Inmiddels is controversie ontstaan over de oorspronkelijke aanwezigheid van zelfs maar één griffioen. Om de kwetsbare gipsen troon te beschermen tegen weersinvloeden werd deze zaal als eerste opgebouwd en overdekt.

Creatief aan elkaar plakken

Een ander fresco dat werd gereconstrueerd volgens Evans' interpretatie is de 'Lelieprins', het zou priester-koning Minos zelf voorstellen. De

verspreide fragmenten werden op creatieve wijze aan elkaar geplakt om de mooie jongeling met de pluimenkroon te 'onthullen'.

De spectaculairste fresco's bevatten afbeeldingen van stieren. Samen met de vondst van een prachtige *rhyton* (een kruik voor plengoffers) in de vorm van een stierenkop leken deze te vertellen dat hier werkelijk een Minotaurus opgesloten was geweest. Na in 1926 een Kretenzische aardbeving te hebben meegemaakt die klonk als een 'brullende onderaardse stier' legde Evans evenwel een verband tussen dit natuurverschijnsel en de mythe. In elk geval namen stieren een belangrijke plaats in in de 'Minoïsche' cultuur. Ook de op verschillende plaatsen aangetroffen gestileerde hoorns wijzen daarop. Op het centrale plein zouden halfnaakte jongens en meisjes atletiek met stieren hebben beoefend, zoals in het beroemde Toreadorfresco.

In de vloeren werden cirkelvormige uitsnijdingen gevonden met verkoolde resten van houten zuilen. Evans liet deze zuilen reconstrueren in rood- of zwartgeverfd beton in de typisch 'Minoïsche' vorm: smal toelopend naar onderen. Verder bestond een groot deel van de constructie van het gebouw, dat honderden kamers en verschillende etages bevatte, uit houten balken en grote blokken kalksteen. De balken waren verkoold of verrot, muren stonden soms alleen nog overeind omdat er puin tegenaan gevallen was. Na het uitgraven verving Evans de houten constructies uiteindelijk door beton, ook rond de spectaculaire Grote Trap die drie etages met elkaar verbond. Wat nog werd aangetroffen van de originele bekleding van het paleis bestond uit een duurzame en prachtig gekleurde gipssoort. Veel muren waren gepleisterd en kleurig beschilderd in een echte (natte) frescotechniek. De voorstellingen van bloemen en dolfijnen moesten echter uit kleine, op de vloer gevallen fragmenten worden gereconstrueerd. ►

Een fresco waarop een stier is afgebeeld. Arthur Evans zag de decoratie met stieren als bewijs dat hij het paleis van het mythische Minos had gevonden. Bron: Archeologisch museum van Heraklion.

Al met al vond Evans in vele opgravingsseizoenen voldoende bewijzen dat hij het paleis, niet alleen van de legendarische Minos, maar van vele Minoïsche koningen had gevonden. Luxe woonruimtes met badkamers, een geavanceerd waterleidingsysteem met toiletten, onderaardse voorraadrूमtes met grote kruiken, opslagruimtes voor enorme hoeveelheden zeer fijn aardewerk, werkplaatsen, een vrouwenverblijf, een koninklijke graftombe en de troon leken daar op te wijzen. Al bij zijn leven, maar zeker na zijn dood zijn echter controverses ontstaan over de werkelijke functie van het complex. Een latere bezoeker merkte over de duidelijk herkenbare jaren 1920 en 1930 in Evans' reconstructie sarcastisch op dat de Minoërs de Art Deco-stijl blijkbaar feilloos hadden voorvoeld.

‘Al met al vond Evans in vele opgravingsseizoenen voldoende bewijzen dat hij het paleis, niet alleen van de legendarische Minos, maar van vele Minoïsche koningen had gevonden’

Evans had ook medestanders. In 1960 publiceerde Agnes Carr Vaughan haar *House of the Double Axe*, waarin het leven in het paleis tot in detail werd beschreven volgens Evans' eigen Victoriaans-romantische visie. In de welvarende en dus vredelievende, moderne, zeer invloedrijke Minoïsche beschaving zouden man en vrouw gelijkwaardig zijn geweest en werd in de eerste plaats naar orde en schoonheid gestreefd. Precies zoals men het Britse Rijk van rond de eeuwwisseling graag zag.

Een geheel andere opvatting over de functie van Knossos blijkt uit het boek van Rodney Castleden, *The Knossos Labyrinth*. Hier wordt allereerst de visie van Hans Wunderlich uit de jaren 1970 beschreven die uitgaat van een dodenstad waar op grote schaal doden werden gemummificeerd en bewaard, naar Egyptisch voorbeeld. Het complex zou zelfs naar het Egyptische Hawara-

labyrinth (uit 1800 v.Chr.) zijn gemodelleerd. Castleden zelf ziet het eerder als een tempelcomplex met uitsluitend een religieuze functie. Overeenkomsten met Egyptische tempelcomplexen lijken dit te bevestigen. Van alle door Evans benoemde kamers en ruimtes met een paleisfunctie maakt hij grotere en kleinere tempelruimtes. In deze tempels, en in andere die tot de Minoïsche cultuur behoorden, zouden zelfs mensen zijn geofferd en opgegeten. Kleitabletten uit Knossos die pas na Evans' dood konden worden ontcijferd én in 1979 gevonden skeletten van geofferde kinderen lijken dit te bevestigen. Wellicht is dit de oorsprong van de mythe van de mensenetende Minotaurus.

Het einde van de Minoërs zou gekomen zijn met een vulkaanuitbarsting op het eiland Santorini rond 1600 v.Chr. De enorme vloedgolf die volgde, zou ook Kreta hebben overspoeld. De verzwakte Minoïsche beschaving verdween echter pas definitief 200 jaar later toen de Myceners het eiland overnamen.

Absurdisme

En nu iets totaal anders: in 1989 verscheen de film *Erik the Viking*, geschreven en geregisseerd door Terry Jones, lid van het Britse comedygezelschap Monty Python. Hijzelf en mede-Python John Cleese hebben rollen in de film. Terry Jones studeerde geschiedenis in Oxford en maakte naam met documentaires waarin ingesloten opvattingen over de middeleeuwen en het Romeinse Rijk overtuigend worden weerlegd. Hij heeft overduidelijk kennisgenomen van de in Oxford populaire opvattingen van Arthur Evans. Een deel van de film verwijst naar diens reconstructie van Knossos, behendig verpakt in pythonesk absurdisme.

Voor het volledige verhaal verwijs ik u met plezier naar de dvd van deze, in meerdere opzichten, scherpzinnige film. Het gaat mij hier om de scènes op het eiland Hy-Brasil. Daar wordt een legendarische hoorn bewaard die een einde kan maken aan het tijdperk van duisternis en geweld waarin de Vikingen leven.

Hy-Brasil is een mythisch eiland dat ten westen van Ierland zou hebben gelegen. Het was verborgen in dichte mist en slechts één dag in de zeven jaar zichtbaar. Het werd ingetekend op kaarten van de veertiende eeuw tot in de negentiende eeuw maar is nooit gevonden (of het moet een in 1862 ontdekte zandbank zijn); het zou gezonken zijn. Er bestaan ooggetuigenverslagen van zeelieden die het eiland zouden hebben bezocht. Sommigen zeggen een welvarende, zeer hoog ontwikkelde beschaving van vredelievende mensen te hebben ontmoet. De identificatie met het nooit gevonden Atlantis ligt voor de hand, die is ook weleens voor het verdronken Knossos opgeworpen. Atlantis zou 'voorbij de zuilen van

Een scène uit de film *Erik the Viking* van Terry Jones waarbij de Vikingen op het mythische eiland 'Hy-Brasil' zijn aangekomen.

Fresco in Knossos met een dolfijnen-motief. Gerestaureerd onder leiding van Arthur Evans. Knossos, Kreta. Bron: Archeologisch museum van Heraklion.

Hercules' (de straat van Gibraltar), dus in de Atlantische Oceaan hebben gelegen. Plato voert in zijn dialogen *Timaeus* en *Critias* dit eiland op als een welvarende, perfect geordende staat, bestuurd door de goden. Toen die hun gunsten introkken, zonk het eiland. Het verhaal zou kunnen verwijzen naar de Minoïsche stadstaten die door de (historische) vulkaanuitbarsting op Santorini werden verwoest.

Eriks Vikingen vinden Hy-Brasil op die ene dag dat het zichtbaar is. Het eiland is versierd met bloemen, bevolkt met schaars geklede mensen die niets liever doen dan (vals!) zingen en geregeerd door de zachtaardige koning Arnulf, wiens haar-dracht sprekend lijkt op die van de Minoërs. De huizen lijken op de antieke afbeeldingen die van Minoïsche huizen zijn gevonden. Iedereen is er lief voor elkaar, elke vorm van geweld is absoluut verboden en wapens zijn onbekend. Koningsdochter Aud lokt Erik naar haar slaapkamer, die gedecoreerd blijkt met het dolfijnenfresco en de lelies uit Knossos. In de hoek staat een Minoïsche vaas met het beroemde inktvismotief. De onbehouwen Vikingen worden gewaarschuwd: als ook maar één druppel bloed het eiland raakt, zinkt het definitief. Dat gebeurt natuurlijk, maar Aud (Ariadne?) redt Erik en de Vikingen en weet met hen per schip te vluchten. De naïevelingen van Hy-Brasil gaan onverstoord met hun eiland ten onder.

Het moge duidelijk zijn dat Terry Jones in zijn film verschillende mythische verhalen heeft gecombineerd met de Britse geschiedenis. De Vikingen hebben in werkelijkheid Ierland en Groot-Brittannië bereikt en hebben de Britse

cultuur beïnvloed. Ze komen in de film op Hy-Brasil, onderdeel van de Ierse folklore, dicht in de buurt. Arthur Evans is, als typische negentiende-eeuwse Oxfordgeleerde, ook onderdeel van de Britse geschiedenis. Zijn Victoriaanse reconstructie van Knossos, zowel van het paleis als van de samenleving, vertelt veel over de Britse visie op het eigen rijk en werd pas in de tweede helft van de twintigste eeuw overtuigend betwist. Historicus Terry Jones, traditioneel opgeleid aan de meest Britse universiteit, maar rijk bedeed met creativiteit en humor, draagt zijn steentje bij door dit nationale erfgoed briljant te parodiëren. Hoe onwaarschijnlijk ook: Arthur Evans en Terry Jones blijken met hun geheel eigen versie van de Minoïsche beschaving verbonden door hun *Britishness*. ■

Bronnen

Ann Brown, *Arthur Evans and the Palace of Minos*, Ashmolean Museum Oxford 1983.

Agnes Carr Vaughan, *The House of the Double Axe. The palace at Knossos*, London 1960.

Rodney Castleden, *The Knossos Labyrinth. A new View of the 'Palace of Minos' at Knossos*, London/New York 1990.

Joan Evans, *Time and Chance. The Story of Arthur Evans and his Forebears*, London/New York/Toronto 1943.

Sylvia L. Horwitz, *The Find of a Lifetime.*

Sir Arthur Evans and the Discovery of Knossos, London 1981.

Joseph Alexander MacIlivray, *Minotaur. Arthur Evans and the Archaeology of the Minoan Myth*, New York 2000.

Erik the Viking (Terry Jones, 1989): de scènes op Hy-Brasil beginnen op 43.59.